Андре Моруа

З "Життя людей" —

Глави зі Всесвітньої історії, випущеної видавництвом Томбуктусського університету в 2027 році

Глава CXVIII

1984 — надзвичайні події на Землі

1989 — видання на Урані трактату "Життя людей"

2012 — перше земне видання перекладу "Життя людей"

Коли в кінці 90-х років XX століття поміж Землею та більшістю інших планет встановились дружні стосунки, вчені Землі висловили бажання зіставити свої теорії і гіпотези з теоріями колег з інших світів. Подібне зіставлення зіштовхувалось інколи зі значними труднощами, оскільки видатні фізики Венери, Юпітера та Марса, як відомо, не сприймають ані світлових, ані звукових сигналів і живуть у світі особливих випромінювань, про які нам нічого не було відомо. Одначе теорія сенсорних еквівалентів швидко розвивається, і вже сьогодні, в 2027 році, ми можемо перекласти на земну мову практично всі мови Сонячної системи, звісно, окрім сатурніанської.

Однією з найцікавіших подій нашої епохи було знайомство з працями інопланетних вчених, присвячених нам, мешканцям Землі. Люди й не підозрювали, що вже мільйони років за ними за допомогою набагато більш чутливих приладів, ніж наші, спостерігають натуралісти Марса, Венери і навіть Урану.

Земна наука значно відставала від розвитку наук на сусідніх планетах, до того ж наші органи почуттів не сприймали радіоактивних випромінювань, якими користувались спостерігачі, а тому ми не могли знати, що навіть в найінтимніші миттєвості нашого життя ми іноді виявлялися в полі зору якого-небудь небесного надмікроскопу.

Будь-яка освічена людина може сьогодні ознайомитись з працями інопланетних науковців у Центральній бібліотеці Міжпланетного товариства; вони особливо корисні молодим людям, які мають намір присвятити себе науці: праці ті дуже цікаві самі по собі, але головне — вони вчать мудрій скромності. Коли впевнюєшся, до яких неймовірних помилок призводили цих вищих істот, таких мудрих і озброєних такими чудовими приладами, невірно розтлумачені факти, мимоволі хочеться повернутися до наших власних тлумачень і запитати себе, а чи не дивились ми на тварин і рослини нашої планети таким саме чином, яким, скажімо, марсіани дивились на нас?

Особливої уваги заслуговує вражаюча історія, що трапилась з ураніанським науковцем А.Е.17, автором книги "Життя людей", вперше опублікованою в 1989 році. Ця праця вважалась зразковою і була широко розповсюджена не лише на Урані, а й на Марсі та Венері у відповідних перекладах. Тепер вона стала доступною і для нас, бо серед усіх наших інопланетних братів за розумом тільки ураніани мають зорові органи, схожі з людськими, а тому їхня мова порівняно легко піддається перекладу.

Експерименти, які проводив високошановний А.Е.17, досягли такого розмаху, що впродовж півроку викликали замішання на усій земній кулі. Ми маємо в наявності опубліковані в земних газетах звіти про події того періоду, а також спогади очевидців.

Нижче ми маємо намір відтворити:

а) короткий опис подій, зареєстрованих на нашій планеті у той пам'ятний рік;

б) їхнє тлумачення й висновки, зроблені уславленим А.Е.17 на основі здійснених ним дослідів.

Незвичайна весна

У березні 1984 року чисельні спостерігачі на усій Північній півкулі відзначили вражаючі аномалії в атмосферних явищах. Не дивлячись на тиху та ясну погоду, в цілком визначених і чітко обмежених районах вибухнули буревії неймовірної сили. Капітани суден та штурмани літаків повідомили до метеорологічного центру, що їхні компаси на декілька хвилин сказились без усіляких видимих причин. В багатьох місцях люди помічали щось схоже на тінь від величезної хмари, хоча й на небу не було ані хмаринки. В газетах з'явились інтерв'ю із вченими-метеорологами, котрі заявили, що давно передбачали подібні явища, що вони викликані плямами на Сонці і що все повернеться до норми, коли настане рівнодення. Але ось воно настало, а події прийняли ще більш непояснимий характер.

Трагічний випадок у Гайд-парку

У третю неділю квітня багацько чоловіків та жінок юрмились, як зазвичай, біля Мармурової арки, слухаючи ораторів, що пророкували під відкритим небом. Зненацька всі побачили над головами щось на кшталт тіні, неначебто невидима перепона таємничим чином з'явилась поміж Сонцем та Землею. За декілька секунд по тому футах в трьохстах-чотирьохстах від огорожі, ближче до центра парку, ґрунт раптово здибився. Дерева була вирвані з корінням, люди перевернуті й поховані, а ті, хто опинився за межею зони катаклізму, з жахом та здивуванням побачили, що в землі з'явилася величезна вирва глибиною певною мірою у триста футів, до того ж викинутий ґрунт утворив поряд пагорб

відповідної висоти. Наступного дня, коли розпочалось розслідування, один з поліціянтів показав:

— Усе було так, неначе якийсь гігант колупнув землю посередині парку величезною лопатою. Так-так, начебто хтось вгатив у землю та й вивернув цілісіньку лопату, тому що на одному краю вирви був чистий та гладкий зріз, а на іншому, де з'явився пагорб, земля була рихлою, осипалася, і з неї стирчали голови та покраяні навпіл тіла.

Близько трьохсот городян, що прогулювались у парку, були поховані заживо. Ті, над якими шар землі виявився невеликим, змогли, хоча й з труднощами, але самостійно вибратись на поверхню. Деякі, втративши розсуд від раптового потрясіння, з дикими криками кинулись вниз по рихлому схилу. І тоді на верхівці пагорбу виникла постать проповідника Армії спасіння полковника Р.У.Уарда, який з вражаючою присутністю духу, витрушуючи пісок з волосся та одягу, зарепетував:

— Я казав вам, браття! Ви вклонялися неправдивим богам, і от істинний Бог розгнівався на свій народ і важка десниця Господня вразила вас...

І дійсно, це непоясниме явище було настільки схожим із Судом Божим зі Священного писання, що навіть багато хто з запеклих скептиків, що були присутніми при цьому, миттєво увірували і з цього дня розпочали строго шанувати усі настанови церкви.

Цей випадок дозволив городянам оцінити за заслугами лондонську поліцію. Трійко поліціянтів опинились у числі постраждалих, зате дванадцять інших кинулися до місця катастрофи й взялися мужньо відкопувати засипаних. Хтось відразу повідомив телефоном військову владу й пожежників, поліцейський комісар Кларквелл взяв на себе керівництво рятувальними операціями, і всього за чотири години Гайд-парк набув свого нормального вигляду. На жаль, двісті чоловік таки загинули.

Науковці, пробуючи роз'яснити катастрофу, надавали дуже суперечливі тлумачення. Якщо відкинути теорію про надприродне втручання, версія землетрусу здавалась найвірогіднішою, але й вона не витримувала критики, оскільки жодний сейсмограф не зареєстрував поштовху. Не дивлячись на це, широка публіка була цілком задоволена, коли експерти оголосили, що це, мабуть, був землетрус, але землетрус цілком особливого різновиду, який отримав назву "вертикально-гороутворюючий сейсмічний вибух".

Будинок на вулиці Віктора Гюго

За катастрофою в Гайд-парку відбулась велика кількість аналогічних випадків, які, одначе, привернули набагато менше уваги, оскільки обійшлося без людських жертв. Так чи інакше, в різних районах Землі теж раптово з'явились дивні пагорби, що нависали над вирвами зі стрімкими гладкими стінками. Деінде ці пагорби досі збереглися, наприклад, на рівнині Айан в Перігорі, під Рожновим у Валахії, нарешті, поблизу Ітапури в Бразилії.

Але таємнича лопата, мабуть, зморившись ворушити землю в безлюдних місцевостях, на жаль, взялася тепер за людські житла.

Близько півдня 24 квітня дивний шум вразив усіх парижан, що знаходились у цей час в районі, обмеженим приблизно Тріумфальною аркою, вулицею Великої Армії, вулицею Марсо та вулицею Анрі Мартен; одні очевидці порівнювали цей шум з вищанням пили, а інші — з шипінням дуже тонкого, але потужного струменю пари.

Ті, хто в цю мить опинились навпроти будинку №66 по вулиці Віктора Гюго, побачили, як його стіну розкраяла величезна навскісна тріщина; будинок здригнувся, похитнувся, і зненацька вся його мансардна частина, де розташовувались кімнати для обслуги, розсипалась, мовби від жахливого поштовху. Перелякані мешканці нижніх поверхів висунулись з вікон та балконних дверей. Кам'яниця була буквальна

розрізана навпіл, одначе нижня частина її, на щастя, не обрушилась. Коли рятувальники дістались сходами до тріщини, перед ними з'явився рівний навскісний зріз, зробленим якимсь невідомим знаряддям. Враження було таке, наче невидиме лезо пройшло крізь деревину східців, метал перил та килимову доріжку строго в одній площині. Все, що зустрілось на його шляху, — меблі, килими, картини, книги, — все було розрізано так само чисто й акуратно. Просто диво, що обійшлося без жертв! Кімнати для обслуги були порожні, тому що настав час обіду. Лише на четвертому поверсі спала дівчина. Койка її виявилась розкраяною навскіс, але розріз пройшовся в міліметрі від ноги служниці — вона не відчула навіть болю, лишень короткий удар, наче від електричного струму.

І цей випадок також отримав величезну кількість пояснень. Знову була висунута "сейсмічна" версія. Втім, деякі газети звинуватили архітектора й господаря будинку в тому, що вони використовували неякісні будівельні матеріали. Депутат-комуніст виступив в парламенті із запитом. Уряд пообіцяв прийняти міри, аби подібні інциденти в майбутньому не повторювалися, і висунув вимогу в зв'язку з цим внести до порядку денного вотум довіри, що було затверджено простим підняттям рук.

Дивні переміщення

Так само, як і катастрофа в Гайд-парку, випадок на вулиці Віктора Гюго не залишився одиничним: за ним стався цілий ряд таких само або дуже схожих. Ми не будемо про них оповідати, одначе зазначимо, що подібна закономірність, на наш погляд, мала б впевнити хоча б трохи спостережливих людей в тому, що за всім цим ховається зла воля, яка має на меті певну ціль. В багатьох країнах невидиме лезо краяло маленькі будинки й великі будови. Декілька ферм — в Іспанії, Данії та Массачусетсі — було здійнято в повітря, а потім кинуто на землю й розбилося разом з їхніми мешканцями. Один хмарочос на Медісон-авеню в Нью-Йорку виявився розрізаним навпіл. Усього загинуло близько п'ятдесяти чоловіків та жінок, але через те, що катастрофи відбувались

у різних країнах, жертв у кожному окремому випадку було небагато, а головне, оскільки ніхто не міг вигадати доволі розумного пояснення, про все це пробували казати якнайменше.

Зовсім інше висвітлення отримали нові дивні події, що розбурхували усю планету впродовж двох наступних місяців — з початку травня до кінця липня. Першою жертвою стала молода негритянка з Хартфорду, штат Коннектикут. Вона вийшла з будинку, де працювала служницею, і раптом злетіла вгору, видаючи жахливі крики. Листоноша — єдиний свідок пригоди — побачив, як вона здійнялась на висоту приблизно ста метрів, а потім впала вниз і розбилась. Листоноша заявив, що не помітив у небі жодного літального апарату.

Другим "переміщеним" став митник з Кале: очевидці стверджували, що бачили, як він теж вертикально шугнув у повітря і на величезній швидкості умчався в напрямку Англії. За декілька хвилин по тому його знайшли на прибережних стрімчаках поблизу Дувра; він був мертвим, одначе жодних зовнішніх пошкоджень на тілі не виявилось. Можна було подумати, що його обережно опустили на каміння, але обличчя в митника було синім, немов у шибеника.

Потім розпочався період так званих "успішних переміщень у просторі". Першою людиною, яка прибула живою та неушкодженою до кінцевого пункту повітряної мандрівки, виявився жебрак. Невидима рука схопила його в ту мить, коли він прохав милостиню на паперті собору Паризької Богоматері, і за десять хвилин опустила посеред Пікаділлі до ніг враженого полісмена. Мандрьоха жодним чином не постраждав. Йому здалося, що його перекинули по повітрю в якійсь закритій кабінці, куди не проникав ані вітер, ані світло. Ті, хто був присутнім при його відльоті, помітили, що, ледве відірвавшись від землі, він раптом став невидимим.

Переміщення в просторі тривали з дня у день впродовж двох місяців. Коли з'ясувалось, що це, загалом, безпечно, до таких пригод розпочали ставитись із гумором. Незрима рука явно покладалась на

волю випадку. Сьогодні її вибір падав на дівчинку з Деноверу, штат Колорадо, котра опинялась десь у заволзькому степу, завтра вона переносила дантиста з Сарагоси до Стокгольму. Більше за всього шуму наробило переміщення високоповажного п. Марка Лефо, голови французького сенату, який серед білого дня зник з Люксембурзького саду і опинився на березі озера Онтаріо. Він скористався випадком, аби здійснити поїздку по Канаді, а потім повернувся до Парижу, де був з тріумфом зустрітий на станції "Булонський ліс". Згодом така неочікувана реклама, мабуть, немало сприяла його обранню на пост президента республіки.

Слід зазначити, що опісля усіх оцих переміщень мимовільні мандрівники чомусь виявлялися з ніг до голови заляпаними якоюсь червонястою рідиною. Але це було єдиним неприємним наслідком загалом невразливих пригод. Приблизно за два місяці по тому переміщення в просторі припинились, поступившись місцем ще більш дивовижним подіям, які розпочались достопам'ятним випадком з двома подружніми парами.

Епізод з двома подружніми парами

Першою з двох славнозвісних подружніх пар було французьке подружжя, що мешкало в маленькому будинку поблизу Парижа, в Нейї. Чоловік, Жан Мартен, викладав в ліцеї Пастера, захоплювався спортом, не дивлячись на молодість, був широко освіченим і навіть написав чудову біографічну розвідку про Поля Морана. У подружжя Мартен було четверо дітей.

Третього липня близько опівночі мадам Мартен тільки-но почала засинати, як зненацька почула шипучий свист, про який ми вже казали, відчула легкий поштовх і те, наче її швидко здіймають кудись вгору. Розплющивши очі, вона була вражена тим, що кімнату заливало яскраве місячне світло; ціла стіна зникла, і сама вона лежала на краю ліжка, розкраяного навпіл. Там, де ліворуч від неї тільки-но знаходився чоловік, зяяло бездонне провалля, над яким мерехтіли зірки. В жаху мадам

Мартен відкотилась до вцілілого краю ліжка і з подивом впевнилась, що койка не перекидається, хоча тримається лише на двох ніжках. Втім, водночас це її, як не дивно, заспокоїло. Вона відчула, що підйом припинився, але уся половина кімнати разом із нею продовжує летіти з неймовірною швидкістю кудись по прямій лінії. Потім серце в неї йокнуло, мов у ліфті, коли опускаєшся занадто швидко, і вона зрозуміла, що падає. В очікуванні смертельного удару об землю, мадам Мартен замружилась. Але замість удару стався м'який обережний поштовх, і коли вона знову розплющила очі, то нічого не побачила. В кімнаті було темно. Але надамо слово їй самій.

"Мабуть, провалля поряд зі мною зімкнулося. Я покликала чоловіка за іменем, хотіла йому оповісти, який жахливий сон мені наснився. Всередині все в мене трусилось. Тут я намацала чоловічу руку і зненацька чую низький незнайомий голос: "О, любо, як ти мене перелякала!" І розмовляє англійською! Я відсахнулась, шукаю вимикач — світло запалити — і не можу знайти. "Що трапилось?" — запитує незнайомець, і знову англійською. Тут він сам запалив світло. Побачивши одне одного, ми обидва скрикнули. Переді мною у ліжку був розкуйовджений молодий англієць з таким собі малесеньким носиком, короткозорий, ще напівсонний, у синій піжамі. Дивлюсь — матрац, простирадла, ковдра, уся постіль розрізана вздовж навпіл! І одна половина ліжка сантиметрів на п'ять-десять нижча за іншу.

Лишень мій сусіда по койці оговтався, він повів себе, як справжній джентльмен. (З тих пір я про англійців найвищої думки!) Опісля короткого, але цілком зрозумілого замішання, він звернувся до мене так природньо й ввічливо, наче ми з ним сиділи не в одному ліжку, а у вітальні. Я назвалась йому англійською. Він сказав, що його звуть Джон Грехем. Будинок його, як з'ясувалось, розташований у Річмонді. Роззирнувшись, я помітила, що разом зі мною сюди перекочувала половина моєї спальні: я відразу взнала своє вікно з вишневими шторами, велику фотографію чоловіка на комоді, маленький столик із книжками біля узголів'я; навіть мій годинничок лежав на книжках. Але інша половина кімнати була мені незнайомою — це була половина

спальні містера Грехема. Там, на тумбочці біля ліжка, стояв портрет дуже милої жінки, фотографія дітей, лежали журнали й пачки цигарок. Джон Грехем тривалий час роздивлявся мене й оточення, в якому я з'явилась, потім цілком серйозно запитав:

— Як ви тут опинились, місіс Мартен?

Я роз'яснила, що сама нічого не розумію, вказала на велику фотографію і сказала:

— Це мій чоловік.

Він зробив такий само жест і мовив:

— А це моя дружина.

Вона була чарівною, і я з бентежністю подумала, що зараз мій Жак, мабуть, тримає її в обіймах. Я запитала:

— Як ви вважаєте, коли половина мого будинку прибула сюди, половина вашого будинку теж перенеслась у Францію?

— Але чому? — спитав він.

Цей англієць розпочинав мені діяти на нерви. "Чому"? Та звідки ж я могла знати? Тому що в усьому має бути якась симетрія...

— Дивна історія, — сказав він, похитуючи головою. — Чи можливо це?

— Це неможливо, одначе це відбулося, — констатувала я.

І в цю мить звідкись згори, мабуть, з другого поверху, почувся плач та крики. "Діти!" — подумали ми водночас. Джон Грехем вистрибнув з ліжка і босяка кинувся до дверей — до своїх дверей. Він відчинив їх — плач став чутнішим, хтось закашлявся, потім я почула гучний голос англійця — прокляття перемежались зі словами утішання. Я поспішила встати, аби подивитись у дзеркало. Обличчя в мене було, як завжди, в порядку. Я поправила зачіску, потім, помітивши, що моя нічна сорочка занадто відкрита, озирнулась у пошуках халату. Але тут згадала, що скинула його в тій половині кімнати, яка залишилась у Франції. Так я і стояла, роздивляючись себе у дзеркалі, коли за моєю спиною пролунав благальний голос англійця:

— Підемо, допоможіть мені!

— Звісно, звісно, — сказала я. — Але дайте мені спочатку халат та черевики вашої дружини.

Він протягнув мені свій власний халат і повів до дитячої кімнати. Дітлахи були чудові, але в них виявився коклюш. Більше за всіх мучилося наймолодше, чарівне біляве немовля. Я взяла його на руки, і воно, здається, мене признало.

Так ми перебували в дитячій кімнаті декілька годин у болісному неспокої: він думав про свою дружину, а я — про свого чоловіка.

Я запитала, чи не можна зателефонувати до поліції. Він спробував, але виявилось, що дроти перерізані. Не працювало й радіо. Коли розвиднилось, містер Грехем вийшов назовні. Діти до того часу заснули. За декілька хвилин англієць повернувся і сказав мені, що фасадом варто помилуватись. І він був правий! Невідомий чарівник, що створив це диво, мабуть, хотів розділити навпіл та скласти два будинки однакової вишини, з приблизно однаковим розташуванням кімнат, і це йому вдалося. Але наш будинок в Нейї був цегляним, дуже простим, з високими вікнами, облямованими кам'яною кладкою, а англійський

виявився типовим котеджем, пофарбованим чорною фарбою, з білими дверима та наличниками, з широкими еркерами. Поєднання двох протилежних за стилем половин викликало дуже дивне враження — ніби арлекіна Пікассо.

Я попросила містера Грехема якнайшвидше вдягтися й надіслати до Франції телеграму, аби з'ясувати долю його дружини. Він відповів мені, що пошта відкривається лише о восьмій годині. Цей флегматичний тюхтій явно не здатний був навіть уявити, що за таких надзвичайних обставин можна розбудити телеграфіста, не рахуючись із жодними правилами. Я наполягала, як могла, але все без толку. Єдине, що він мені відповідав, було:

— Пошта відкривається лише о восьмій годині.

Нарешті у половині на восьму, коли англієць все ж таки зібрався вийти з дому, я побачила поліцейського. Він вражено подивився на будинок і вручив нам телеграму від префекту паризької поліції: префект запитував, чи тут я, і повідомляв, що місіс Грехем жива, здорова і знаходиться в Нейї..."

Навряд чи варто далі цитувати докладну оповідь мадам Мартен; достатньо сказати, що місіс Грехем доглядала за її дітьми так само, як мадам Мартен турбувалась про маленьких англійців, що обидві подружні пари були зачаровані знайомством з товаришами за нещастям і залишились близькими друзями до кінця своїх днів. Десять років тому мадам Мартен була ще живою, хоча й переселилась до свого маєтку в Шамбурсі, департамент Сена й Уаза.

Нестача місця, відведеного для цієї глави в даному томі, не дозволяє нам докладно переказати аналогічні випадки, що дивували людство впродовж усього серпня.

Серія так званих складених будинків виявилась навіть більш масовою, ніж серія "переміщень у просторі". Більш, ніж сто пар були переміщені аналогічним чином, і це стало найулюбленішою темою романістів та кіношників. Широкому загалу особливо до смаку припав наявний тут елемент певної химерної соромітності. Окрім того, публіку забавляли ситуації, коли — як це й дійсно траплялось — королівна прокидалась в ліжку поліцейського, а балерина — поряд з президентом Сполучених Штатів. Потім ця серія раптово обірвалась, аби надати місце новим подіям. Усе виглядало так, наче таємничі істоти, що вабились втручанням до життя людей, були вередливими, непостійними і такими, що швидко байдужіли до своїх витівок.

Клітка

На початку вересня незримі істоти, могутність яких до того часу була всім відома, вшанували своєю увагою найвідоміших науковців Землі. Дванадцять чоловік, переважно фізики та хіміки, уславлені видатними досягненнями, були водночас викрадені з найрізноманітніших міст і перенесені на галявину в ліс Фонтенбло.

Гурт підлітків, що приїхали, як зазвичай, у ліс, аби полазити по скелях, помітив декілька літніх людей, які розгублено блукали лужком серед дерев та каміння. Бачачи, що ті знаходяться в якомусь утрудненні, хлопці хотіли до них підійти, але з подивом виявили, що шлях їм перегороджує незрима, але цілком нездоланна перепона. Вони спробували її обійти, зробили повне коло і впевнились, що невидима перешкода оточує галяву правильним кільцем. Юнаки взнали одного з вчених. Вони окликнули його, але той, вочевидь, нічого не чув; звуки не проникали крізь заваду. Славетні науковці опинились ізольованими, наче тварини в клітці.

Досить скоро вони, очевидячки, змирились зі своєю долею й прилягли на осонні. Потім вони взялися про щось жваво сперечатись, краючи знайдені в кишенях папірці математичними формулами. Один з юних спостерігачів повідомив про все, що відбувалось, владі, і на опівдні

до лісу Фонтенбло почали стікатися зацікавлені. До того часу науковці вже розпочали виявляти неспокій: усе це були люди похилого віку. Вони зморено блукали вздовж невидимої стінки, щось кричали, а коли впевнились, що їх не чутно, почали подавати знаки, щоб їм доставили їжу.

Серед глядачів опинилось декілька офіцерів, і одному з них прийшла в голову на перший погляд блискуча думка — перекинути науковцям продовольство на гвинтокрилі. Години за дві по тому в небі почувся рокіт двигуна, і льотчик, вправно знизившись, скинув пакунки з їжею точно над галявиною. Одначе, не долетівши метрів двадцять до землі, усі пакунки раптом підстрибнули, та й залишились висити у повітрі. В круглої клітки виявився плаский дах з того ж самого невидимого силового поля.

Коли почало сутеніти, бранці впали у відчай. Вони роз'ясняли знаками, що вмирають з голоду й страхаються холоду ночі. Але стривожені глядачі нічим не могли допомогти. "Невже ці видатні уми так і загинуть у нас на очах?" — з бентегою запитували вони одне одного.

Лишень трохи розвиднилось, глядачам знову здалося, що становище не змінилося, але, придивившись уважніше, вони виявили в центрі "клітки" якийсь новий пристрій. Невидима рука зробила так, що пакунки з продовольством, скинуті з гвинтокрила, тепер були підвішені на мотузці й розгойдувалися метрах в п'яти над землею. Поряд з цією мотузкою аж до самої землі звисав канат. Будь-яка молода людина без ускладнень змогла б підтягнутися по ньому угору й дістати пакунки з рятівною їжею. На жаль, було дуже малоймовірно, що хоча б один зі вчених мужів — наймолодшому було років сімдесят — зможе виконати таку складну гімнастичну вправу. Глядачі бачили, як вчені підходили до канату, примірювалися, начебто випробували свої сили, але далі цього справа не просувалася.

Отак минув другий день. Настала ніч. Ґаволови поступово розійшлися. Близько опівночі один студент вирішив упевнитися, чи не зникла невидима стінка. До свого великого подиву він виявив, що ніщо більше не перешкоджає його шляху. Він спокійно пройшов на галявину й видав переможний крик. Жорстока сила, яка дві доби бавилися людьми, милостиво вирішила, врешті решт, відпустити своїх в'язнів. Науковців зігріли й нагодували; на щастя, усі вони залишилися живими.

Такі основні події того періоду. В той час вони здавалися незбагненними, але тепер ми знаємо, що це був період експериментів, що проводилися з планети Уран. Нижче ми публікуємо найбільш цікаві, на наш погляд, витяги з трактату славетного науковця А.Е.17.

Читач має пам'ятати, що нам доводилося підшукувати земні еквіваленти ураніанським словам, тому переклад не можна вважати точним. Рік на Урані триває набагато довше, ніж на Землі, але ми спробували всі дані перевести в одиниці земного часу. Крім того, ураніани користуються для визначення людей терміном, який приблизно означає "двоногі безкрилі", однак це занадто ускладнює виклад, і ми повсюдно пишемо просто "люди" або "земляни". Точнісінько так само дивне слово, яким вони визначають наші міста, ми замінили терміном "людський мурашник", що, на нашу гадку, достатньо точно передає уявлення, яке склалося про нас в інопланетних спостерігачів. І, нарешті, читач не має забувати, що хоча ураніани й володіють схожими з нашими органами зору, вони не сприймають звуків. Між собою ураніани спілкуються за допомогою спеціального органу, що складається з набору мініатюрних різнокольорових світильників, які спалахують і гаснуть у різноманітних комбінаціях. Встановивши, що люди не мають подібного органу, і будучи не в змозі уявити собі звукову мову, ураніани, природно, вирішили, що ми не здатні обмінюватись думками.

В цій главі ми можемо запропонувати лише декілька коротких уривків трактату А.Е.17 "Життя людей". Але ми настійно рекомендуємо студентам прочитати цю книгу цілком; існує чудове видання з

додатками та коментарями професора Ах Чух з Пекінського університету.

З "Життя людей". Трактат академіка А.Е.17

Коли роздивляєшся малі планети, наприклад, такі, як Земля, у звичайний телескоп, можна розрізнити на їхній поверхні великі плями з більш розмитими краями, ніж в озер чи морів. Якщо спостерігати за цими плямами досить тривалий час, неважко встановити, що впродовж декількох земних століть вони розпливаються, сягають максимальної величини, а потім зменшуються чи навіть зовсім зникають. Багато спостерігачів пов'язують це явище з якимсь захворюванням ґрунту. Насправді воно разюче нагадує виникнення та розсмоктування пухлин на тілі! Але опісля винаходу ультрателемікроскопа вдалося встановити, що ми маємо справу зі скупченнями живих організмів. Недосконалість перших приладів дозволило розрізнити лише неясне вовтузіння цих істот, щось схоже на тремтливий слиз, що привело навіть такого авторитетного дослідника, як А.З3, до висновку, начебто ці земні колонії складаються з істот, злитих в один живий організм. Сучасні прилади дозволяють встановити, що це не так.

Ми ясно розрізняємо окремих живих істот і навіть можемо слідкувати за їхніми пересуваннями. Плями, помічені А.З3, в дійсності виявилися величезними гніздищами, які можна до певної ступені порівняти з нашими ураніанськими містами; ми їх називаємо "людськими мурашниками".

В цих мурашниках гніздяться малесенькі істоти — люди. Це безкрилі двоногі ссавці з негустим волосяним покриттям, в більшості своїй забезпечені штучною епідермою. Тривалий час вважалось, що вони самостійно виділяють цю додаткову шкіру зі своїх залоз. Одначе власні спостереження дозволили мені з впевненістю відкинути цю гіпотезу; насправді мешканці Землі, підкоряючись могутньому інстинкту, збирають шкури звірів та рослинні волокна, які склеюють так, аби вони захищали їх від негоди.

Я не випадково використав слово "інстинкт" і хочу з перших же сторінок цієї праці ясно виразити свої ставлення до питання, яке взагалі ніколи не мало виникати, але тим не менше, особливо в останні роки, обговорювалось з неналежною легкодумністю. Дивна мода з'явилась у наших природознавців молодшого покоління: деякі з них припускають в цих земних організмів присутність розуму, подібного до нашого! Нехай інші доводять абсурдність подібних "теорій" з релігійної точки зору — це не моя спеціальність. Я ж у своїй книзі покажу, наскільки ці погляди необґрунтовані з точки зору науки.

Звісно, захоплююче видовище, що постає перед спостерігачем, коли він вперше роздивляється через ультрателемікроскоп певну подобу слизу і зненацька починає розрізняти окремих істот та живі сценки їхнього життя, викликає цілком зрозумілий ентузіазм. Ми бачимо довгі вулиці-дороги, вздовж яких мешканці Землі рухаються в різних напрямках, зупиняються і, здавалось би, навіть розмовляють між собою; ми бачимо маленькі індивідуальні гнізда, де самець та самка піклуються про свій виводок; ми бачимо пересування армій або будівельників за роботою... Одначе для серйозного вивчення цих тварин простого спостереження випадкових явищ недостатньо. Надзвичайно важливо створити найбільш сприятливі умови для спостережень і не менш важливо, щоб ці умови були як найрізноманітнішими.

Саме це ми і й спробували зробити шляхом проведення цілої серії різноманітних дослідів, описаних нижче. Але перед тим, як приступити до їхнього викладу, я хочу, аби читачі уявили собі, з якими величезними труднощами було пов'язане здійснення нашого проекту. Щоправда, експерименти на далеких відстанях стали відносно доступними з тих пір, як у нашому розпорядженні опинились W-промені, що дозволяють брати предмети, маніпулювати ними і навіть переносити їх через космос. Але для поводження з такими крихітними й крихкими істотами, як люди, навіть W-промені — занадто грубий і недосконалий інструмент. Під час перших дослідів вони частіше вбивали звіряток, яких ми хотіли дослідити. Для того, аби набути необхідних навичок поводження з живою матерією, нам довелося створити передаточні пристрої

надзвичайно високої чутливості. Зокрема, коли ми вперше розпочали переносити живих істот з однієї точки земної поверхні до іншої, ми не врахували їхньої низької опірності. Ми переносили їх занадто швидко крізь розріджений тонкий шар атмосфери, що оточує Землю, і вони вмирали від задухи. Довелось спорудити спеціальну променеву камеру, в якій транспортування не виявляло на піддослідних згубної дії.

Точно так само, коли ми тільки розпочали розділяти на секції та переносити половинки людських гнізд, ми не відразу визначили особливості будівельних матеріалів, що використовуються мешканцями Землі. Лише по тому ми навчились маніпулювати половинками гнізд, попередньо зміцнівши їх відповідними випромінюваннями.

Нижче читач знайде мапу того району земної поверхні, де проводилась більша частина експериментів. Прошу вас звернути особливу увагу на два великих "людських мурашника", де були здійснені перші досліди: ми назвали їх "Ненормальний мурашник" та "Нормальний мурашник", і обидві ці назви були сприйняті астросоціологами.

Назви були обрані у відповідності з тим, що обидва цих мурашника побудовані за зовсім різними планами. Перший вражає неймовірно заплутаною мережею вулиць, в той час, як другий відрізняється майже геометричною правильністю планування. Між цими мурашниками знаходиться лискуча смужка, видимо, морська протока. Самий великий на Землі — "Геометричний мурашник" — побудований по ще більш впорядкованому плану, ніж "Нормальний мурашник", але він розташований дуже далеко від перших двох "людських мурашників" і відокремлений від них широкою лискучою поверхнею.

Зізнаюся, коли я готувався до першого експерименту, мною оволодів глибокий неспокій, хоча я мав у розпорядженні відповідне обладнання.

Поряд зі мною знаходились чотири моїх, не менш схвильованих, учня, і ми всі п'ятеро по черзі вдивлялися в чарівливий мініатюрний краєвид на екрані ультрателемікроскопа. Спрямувавши наш прилад на "Нормальний мурашник", ми обрали найвільнішу ділянку, аби ясніше визначити реакцію людей на наше втручання. Тоненькі деревинки виблискували в променях весняного сонця, а поміж дерев можна було розрізнити багацько крихітних нерухомих комах, що утворювали неправильні кружальця; в центрі кожного такого кружальця стояла одна ізольована комаха. Спочатку ми пробували розгадати значення ігри, що була вигадана ними, але, не прийшли до жодного висновку і спробували застосувати промінь. Результат був вражаючий. В ґрунті утворилась вирва, деякі комахи виявились похованими під викинутою землею, і відразу ж усі інші заворушились. Найдивовижніше, що їхні дії здавались майже розумними! Одні кинулись відкопувати своїх завалених землею одноплемінників, інші побігли за допомогою. І доволі швидко безлад, створений нами, був знешкоджений. Опісля цього ми ще декілька разів застосовували промінь в різних точках земної поверхні, одначе намагались обирати незалюднені райони, аби не наражати об'єкти наших досліджень на непотрібну небезпеку. При цьому ми вчились зменшувати інтенсивність випромінювань і діяти більш вибірково. Лише впевнившись в результатах нашого впливу, ми приступили до першої серії експериментів.

Я розробив програму, згідно якій ми мали вилучити декілька істот з різних "людських мурашників", позначити їх і перенести у віддалені райони, щоби потім визначити, чи зможуть вони знайти шлях до свого рідного "людського мурашника". Спочатку, як я вже казав, ми зіштовхнулися з не передбачуваними ускладненнями: по-перше, тому що піддослідні тварини вмирали під час транспортування, а по-друге, тому що ми не врахували штучної епідерми, яку виробляють ці створіння. Вони з надзвичайною легкістю звільняються від свого верхнього покрову, тому ми губили їх з поля зору, лишень вони втрапляли до чужого "людського мурашника". Згодом ми здирали з них верхню епідерму під час транспортування, щоб безпосередньо

позначити їхні тіла, але в цих випадках, ледь дістався до "людського мурашника", тварини робили собі нову епідерму.

Нарешті, набувши достатнього досвіду, мої асистенти навчились за допомогою ультрателемікроскопа спостерігати за піддослідними тваринами, не гублячи їх з поля зору. Вони встановили, що в 99 випадках зі 100 наші піддослідні поверталися на те саме місце, звідки були вилучені. Я здійснив транспортування двох самців з "Ненормального мурашника" до самого віддаленого, так званого "Геометричного мурашника". За десять земних діб по тому мій славний учень Е.Х.33, що день та ніч слідкував за ними з небувалою завзятістю, повідомив мені, що обидва піддослідних повернулися до свого "Ненормального мурашника". Вони повернулися, не дивлячись на цілковите незнання місцевості, до якої я їх переніс, до того ж це були домосіди — попередньо ми тривалий час з ними спостерігали, — які напевне бачили настільки віддалений "людський мурашник" вперше. Як вони відшукали зворотній шлях? Транспортування відбулося майже миттєво, тому запам'ятати шлях в них не було жодної можливості. Що ж слугувало їм дороговказом? Звісно, не пам'ять, а якесь особливе чуття, настільки чуже нашій психології, що ми не можемо ані визначити його, ані роз'яснити.

Досліди з транспортуванням викликали в нас ще одне запитання: чи будуть впізнані індивідууми, що повернулися, тими, що залишилися? По-видимому, на це запитання слід відповісти позитивно. Зазвичай повернення піддослідної тварини до гнізда викликає велике хвилювання. Ті, що залишилися в гнізді, обхоплюють того, що повернувся, верхніми кінцівками, а іноді навіть прикладаються до нього ротовим отвором. Щоправда, в деяких випадках такі повернення викликали у тих, що залишилися, реакцію невдоволення і навіть розлючення.

Перші експерименти довели, що якийсь інстинкт допомагає землянам діставатися до свого рідного мурашника. Наступним нашим завданням було з'ясувати, чи існують в земних тварин почуття,

аналогічні тим, які властиві ураніанам, зокрема, чи відома їм любов, подружня або материнська. Подібна гіпотеза з самого початку здалась мені абсурдною: прийняти її — означало б приписати мешканцям Землі таку витонченість, якої ми, ураніани, досягли лише опісля мільйонів років культурного розвитку. Одначе обов'язок науковця примушував мене вдатися до досліду без усякої упередженості.

Самець-землянин зазвичай проводить ніч поряд зі своєю самкою. Я попросив моїх учнів розрізати декілька гнізд таким чином, щоб відокремити самця від самки, не стривоживши їх, і з'єднати половинки гнізд А з половинками гнізд Б, а потім простежити, чи помітять крихітні тварини підміну. Для того, щоб виконати всі умови експерименту, необхідно було обрати гнізда як найбільше схожі одне на одне, тому я доручив своїм працівникам відшукати два гнізда з вічками однакового розміру та однаковою кількістю дитинчат. Мій учень Е.Х.33 не без гордощі показав мені два майже ідентичних гнізда, одне в "Ненормальному мурашнику", інше в "Нормальному мурашнику"; в обох мешкала пара дорослих особин з чотирма дитинчатами. Той же Е.Х.33 з неперевершеним мистецтвом провів розрізи гнізд та транспортування окремих половинок. Результат досліду не залишив жодних сумнівів. В обох випадках штучно з'єднані пари не виявили нічого, окрім легкого подиву в мить прокидання, та й то, вочевидь, в результаті поштовху при стикуванні гнізд. Потім, в обох випадках, ці "пари" залишились разом: ані самці, ані самки не спробували навіть втекти і поводили себе так, начебто нічого не трапилось. Але найвражаючим було те, що обидві самки взялися піклуватися про чужих дитинчат, не виказуючи при цьому ані жаху, ані відрази! Вони явно не могли зрозуміти, що це зовсім не їхнє потомство.

Цей дослід був повторений неодноразово. В 93 випадках зі 100 обидві піддослідні "пари" однаково піклувались і про гніздо, і про дитинчат. Самки продовжували сліпо виконувати свої функції, ані трохи не розуміючи, кого вони опікають. Вони клопоталися з однаковою старанністю незалежно від того, чиї дитинчата виявлялися ввіреними їхнім турботам.

Можна припустити, що подібна плутанина викликана граничною схожістю гнізд. Одначе на наступній стадії експериментів ми обирали гнізда найбільш несхожі, наприклад, з'єднували половинку злиденного маленького гнізда з половинкою багатого гнізда, який виглядав цілком інакше. Результати залишалися однакові. Ми впевнилися: люди нездатні відрізняти власне вічко від чужого.

Довівши таким чином, що в царині почуттів мешканці Землі є тваринами, які стоять на найнижчій стадії розвитку, ми вирішили здійснити відповідний дослід, аби випробувати їхні інтелектуальні здібності. Для цього, за нашою думкою, простіше за все було б ізолювати декількох індивідуумів в променевій клітці й помістити всередину їжу, до якої піддослідні мали б змогу дістатися лише за допомогою все більш і більш складних дій. Для експерименту я спеціально відібрав певних індивідуумів, на котрих мені вказав мій колега Х.38, який стверджував, що усі мешканці Землі нібито володіють ознаками наукового мислення. В додатку В викладені усі подробиці досліду. Він з безсумнівною переконливістю довів, що час життя людей занадто обмежений, тому вони миттєво втрачають навіть найпростіші інстинкти самозбереження, закладені в них генетично, і цілковито нездатні вигадати щось нове, коли зіштовхуються із задачею, хоч якось відмінною від тих, які вони звикли вирішувати.

Опісля тривалих експериментів з окремими мешканцями Землі я та мої учні настільки добре вивчили цих маленьких тварин, що могли спостерігати за ними в буденному житті, не вдаючись до втручання зовні. Особливо повчально було простежити, що я й зробив, розвиток одного "людського мурашника" впродовж ряду земних років.

Походження цих людських скупчень невідомо. Коли й чому мешканці Землі відмовляються від особистої свободи, аби стати рабами "мурашника"? Цього ми не знаємо. Можливо, процес об'єднання в спільноти був викликаний необхідністю давати відсіч іншим істотам або боротися зі стихіями, але якщо це й допомагало, за таку допомогу приходилось платити занадто дорого. Землянам менш за все доступні

дозвілля та радощі життя. У великих мурашниках, особливо в "Геометричному мурашнику", лихоманкова діяльність розпочинається зі світанням і не стихає до глупої ночі. Якщо б така діяльність була викликана необхідністю, це було б ще зрозумілим, але земляни настільки обмежені, настільки подавлені власними інстинктами, що продовжують метушитися й щось виробляти за відсутності будь-якої потреби. Не раз і не два я спостерігав, як в коморах "людського мурашника", захарастивши усі проходи, скупчувались величезні припаси певних речей. І тим не менше де-небудь поряд інша група землян продовжувала виробляти точно такі саме речі.

Майже відсутні відомості про розділення землян на касти. Встановлено, що деякі з цих тварин обробляють ґрунт і виробляють основну масу продуктів харчування, інші виготовляють штучну епідерму або будують гнізда, а треті, по-видимому, нічого не роблять, а лише швидко переміщуються по поверхні планети, їдять та злягаються. Чому ж дві перші касти годують та одягають третю? Для мене це залишається неясним. Мій учень Е.Х.ЗЗ написав цікаву дисертацію, в якій пробує довести, що подібна терпимість роз'яснюється сексуальними особливостями мешканців Землі. Він стверджує, що ночами, коли представники вищої касти збираються на святечка, робітники юрмляться біля входів до гнізд, де це відбувається, аби помилуватися напівголими самками. Згідно цієї теорії, нижчі касти отримують таким чином естетичну компенсацію за свої жертви. Ця гіпотеза дається мені доволі дотепною, але вона недостатньо обґрунтована, аби я міг її сприйняти.

Зі свого боку, я вважаю, що роз'яснення скоріше треба шукати у вражаючій дурості землян. Пробувати зрозуміти їхню поведінку виходячи з нашої ураніанської логіки було б цілковитим безглуздям. Цей шлях хибний, наперед хибний. Землянин не керується розумом. Він підпорядковується неусвідомленим спонуканням: не обирає, що йому робити, а безвільно лине за течією чи, вірніше, нестримно ковзає вниз похилою площиною до своєї неминучої загибелі. Я потішався, спостерігаючи за окремими особинами, для яких любовні функції,

вочевидь, були основним життєвим стимулом. Самець розпочинав із завоювання самки, звалюючи на себе турботу про неї, про дитинчат та гніздо. Але, видно, йому було замало цієї мороки, і він пускався на пошуки нової подруги, для якої будував нове гніздо. Водночас любовні зв'язки приводили нещасну тварину до постійних зштовхувань з оточуючими. Але для самця усе це нічого не означало, з незліченних халеп він не робив жодних висновків і кидався сторчголов до усе нових та нових авантюр, при чому не стаючи раз від разу розумнішим.

Одним з найвражаючих доводів абсолютної нездатності мешканців Землі враховувати уроки минулого я знайшов, спостерігаючи за жахливими битвами поміж особинами однакового виду. На Урані сама думка про те, що одна група ураніан може напасти на іншу, осипаючи її метальним знаряддям або пробуючи умертвити її отруйними газами, здалася б дикою.

Але саме так відбувається на Землі. Впродовж декількох земних років я стежив, як великі скупчення землян б'ються поміж собою то в одному, то в іншому районі планети. Іноді вони б'ються у відкриту, іноді зариваються в землю й намагаються зі своїх нір зруйнувати супротивні нори, осипаючи їх шматками металу, а іноді виробляють собі рудиментарні крила, аби вражати ворога згори. Зауважте, що ті, котрі захищаються, відповідають тим, які нападають, тим самим. Виходить відразливе й безглузде бойовисько. Сцени бійок, які ми спостерігали, такі жахливі, що, якби в цих створінь була хоча б якась початкова пам'ять, вони б не застосовували подібні методи, певною мірою, допоки не зміниться декілька поколінь. Одначе навіть впродовж короткого життя одного покоління ті ж самі особини, як ми впевнилися, знову й знову беруть участь в божевільних та смертовбивчих бійках.

Ще одним дивовижним прикладом рабської залежності землян від інстинктів може слугувати відзначене нами затяте прагнення відновлювати "людські мурашники" в певних точках планети, де вони заздалегідь приречені на руйнування. Зокрема, я уважно спостерігав, як на одному густозаселеному острові впродовж восьми людських років усі

гнізда тричі руйнувалися в результаті струсів земної кори. Для будь-якої розумної істоти було б цілком очевидним, що мешканці цього острова мають переселитися. Але земні тварини цього не роблять. Навпаки, наче виконуючи якийсь ритуал, вони збирають ті ж самі шматки металу й деревини та й ретельно відновлюють свій "мурашник", який невдовзі буде знову зруйнований.

Але дозвольте, можуть зауважити мої опоненти, якою б абсурдною не здавалася мета, що її прагнуть мешканці Землі, їхню діяльність можна назвати цілеспрямованою, а це свідчить про якусь силу, що керує ними і якою може бути лише розум.

І знову ті, хто так думає, помиляються! Метушня землян, розбурханих землетрусом, як я зазначив, нагадує рух молекул в газоподібному середовищі. Якщо простежити за кожною такою молекулою окремо, то виявиться, що вона рухається за дуже складною та примхливою траєкторією, одначе сукупність багатьох молекул зводе рух усього середовища до найпростіших елементів. Точно так само, як ми зруйнуємо "людський мурашник", тисячі комах почнуть зіштовхуватися одна з одною, заважати одна одній, виявляючи всі ознаки безладної метушні, і тим не менше за деякий час "мурашник" виявляється відбудованим наново.

От що уявляє собою так званий інтелект людей, який останнім часом стало модним порівнювати з розумом ураніан! Але мода минає, а факти залишаються — факти, що підтверджують старі добрі істини про неповторність ураніанської душі та вибране призначення нашої раси. Зі свого боку, я буду щасливий, якщо мої скромні та обережні експерименти допоможуть розвіяти згубні хибні думки й поставлять земних комах на те місце, яке вони й мають займати в ряду живих істот. Звісно, вони дуже цікаві й гідні ретельного вивчення, одначе наївність та непослідовність їхньої поведінки мають слугувати для нас постійним нагадуванням про те, наскільки непрохідним є провалля, що відокремлює тваринні інстинкти від ураніанського розуму.

Смерть А.Е.17

На щастя для себе, А.Е.17 не дожив до встановлення дипломатичних відносин між Землею та Ураном, коли факти перекреслили працю всього його життя. До кінця своїх днів він користувався пошаною та повагою. Це був пересічний добрий ураніанин, що втрачав витримку лише тоді, коли йому заперечували. Для нас цікаво зазначити ще одну деталь: на цоколі пам'ятника, спорудженого на його честь на Урані, викарбуваний барельєф — точна копія телефотографії, що зображує людський натовп. В глибині зображення майже безпомилково вгадується перспектива — нью-йоркська П'ята авеню.